

Daniel Knaga, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki

Przedmiot kontroli w postępowaniu ze skargi konstytucyjnej

The subject of the review in proceeding with a constitutional complaint

przesłanie tekstu: 29 stycznia 2016 r., ocena redakcji: 28 marca 2016 r.,

recenzja: 18 kwietnia 2016 r., akceptacja do druku: 19 czerwca 2016 r.

Abstrakt

Zgodnie z przepisami ustawy z dnia 25 lipca 2015 roku o Trybunale Konstytucyjnym w skardze konstytucyjnej należy określić przedmiot kontroli – przepis ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o wolnościach lub prawach albo obowiązkach skarżącego określonych w Konstytucji i w stosunku do którego skarżący domaga się stwierdzenia niezgodności z Konstytucją. Dlatego tak istotne jest określenie znaczenia terminów „ustawa” oraz „inny akt normatywny”.

Słowa kluczowe: skarga konstytucyjna, Trybunał Konstytucyjny

Abstract

In accordance with article 65 paragraph 1 point 1 The Constitutional Tribunal Act of 25 June 2015, a constitutional complaint shall specify the subject of review – a provision of a statute or another normative act upon which basis a court or a public administration authority has made a final decision on the complainant's freedoms, rights or obligations specified in the Constitution, and with regard to which the complainant requests the Tribunal to determine non-conformity to the Constitution. In this article I try to determine the meaning of terms „statute” and „another normative act”.

Keywords: constitutional complaint, The Polish Constitutional Tribunal Act

Przedmiot polskiego modelu skargi konstytucyjnej charakteryzuje się wąskim zakresem¹. Zgodnie z art. 79 ust. 1 Konstytucji² w drodze skargi można domagać się zbadania konstytucyjności ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o wolnościach, prawach lub obowiązkach skarżącego określonych w ustawie zasadniczej. Sformułowanie to powtarza w zasadzie

art. 65 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 25 czerwca 2015 roku o Trybunale Konstytucyjnym³, zgodnie z którym „w skardze należy określić przedmiot kontroli – przepis ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o wolnościach lub prawach albo obowiązkach skarżącego określonych w Konstytucji i w stosunku do którego skarżący domaga się stwierdzenia niezgodności z Konstytucją”. Również Trybunał Konstytucyjny podkreślał, że „skarga konstytucyjna dotyczy niezgodności z Konstytucją przepisów ustawy lub innych aktów normatywnych, nie zaś indywidualnych rozstrzygnięć w konkretnej sprawie”⁴.

Pojęcie „ustawy” w doktrynie nie budzi wątpliwości. Przyjmuje się, że jest to akt o charakterze normatywnym (generalno-abstrakcyjny), uchwalany przez parlament, zajmujący po Konstytucji najwyższe miejsce w systemie źródeł prawa krajowego, o nieograniczonym zakresie przedmiotowym, dochodzący do skutku w szczególnej procedurze (w podstawowym zakresie unormowanej w ustawie zasadniczej)⁵. Kontroli Trybunału w trybie skargi konstytucyjnej podlegają również inne akty mające moc równą ustawie, zwane przez niektórych autorów ustawami w znaczeniu materialnym⁶. W polskim porządku prawnym zaliczamy do nich rozporządzenia z mocą ustaw wydawane przez Prezydenta RP w warunkach przewidzianych w art. 234 Konstytucji⁷ oraz „inne akty ustawodawcze wydane na podstawie przepisów obowiązujących przed dniem wejścia w życie Konstytucji, które miały moc prawną równą mocy prawnej ustawy” (art. 4 ustawy o TK). Według przeważającej części przedstawicieli nauki są nimi w szczególności: dekrety z mocą ustawy wydawane przez Radę Państwa w latach 1952–1989, dekrety z mocą ustawy wydawane przez PKWN, a potem przez Radę Ministrów w latach 1944–1952, dekrety Prezydenta Rzeczypospolitej wydawane na podstawie art. 55-57 i art. 63 ust. 1 Konstytucji z 1935 roku, rozporządzenia z mocą ustawy wydawane przez Prezydenta RP na mocy „noweli sierpniowej” z 1926 roku⁸. Do tej kategorii niektórzy zaliczają również: akty władz emigracyjnych w czasie II wojny światowej, dekrety Naczelnika Państwa z okresu od listopada 1918 roku do lutego 1919 roku oraz akty państw zaborczych, jeżeli zachowują jeszcze moc obowiązującą⁹.

Przedmiotem skargi nie mogą zostać uczynione ustawy wyrażające zgodę na ratyfikację umowy międzynarodowej (art. 89 Konstytucji) oraz ustawy na podstawie, których mogą zostać przekazane kompetencje organów państwowych w niektórych sprawach organowi międzynarodowemu lub organizacji międzynarodowej (art. 90 Konstytucji) z uwagi na to, że mają one charakter jedynie upoważniający. Nie kształtują natomiast żadnych praw podmiotowych po stronie skarżącego. W związku z tym nie mogą być podstawą orzeczenia sądu lub innego organu administracji publicznej¹⁰. Również ustawa budżetowa (lub prowizorium budżetowe) ze względu na brak normatywnego charakteru nie może stać

się przedmiotem skargi konstytucyjnej¹¹. Trybunał Konstytucyjny w postanowieniu z dnia 20 czerwca 2001 roku w sprawie o sygnaturze akt K 35/00 wskazał, że treść materialną ustawy budżetowej stanowią z reguły normy planowe „skonkretyzowane czasowo i kwotowo”, nie zaś normy o charakterze generalnym i abstrakcyjnym¹². Podobnie Teresa Dębowska-Romanowska stwierdziła, że ustawa budżetowa ma charakter dyrektywny, tzn. że jest „zbiorem zagregowanych, konkretnych norm powinnościowego zachowania, wiążących jej wykonawców – adresatów”¹³.

Zasadnicza wątpliwość wiąże się z rozumieniem pojęcia „inny akt normatywny” użytym w art. 79 ust. 1 Konstytucji oraz art. 65 ust. 1 pkt 1 ustawy o TK. Chodzi w szczególności o to, czy pojęcie to ma charakter autonomiczny względem art. 188 Konstytucji. Zgodnie z punktami 1-3 tego przepisu, Trybunał Konstytucyjny orzeka w sprawach konstytucyjności ustaw, umów międzynarodowych oraz innych przepisów prawa wydawanych przez centralne organy państwowe.

W teorii prawa wskazuje się na materialne określenie „aktu normatywnego”. Przyjmuje się, że jest to akt wydany przez organ władzy publicznej na mocy innych przepisów. Składa się z przepisów prawa, na podstawie których można konstruować normy prawne¹⁴. Decydujące znaczenie dla rozróżnienia aktu normatywnego należy przypisać jego treści, bez względu na nazwę, formę oraz podstawę i sposób wydania. Elementy te będą miały jednak znaczenie dla oceny konstytucyjności bądź legalności tego aktu¹⁵.

Również Trybunał Konstytucyjny przyjmuje materialną definicję aktu normatywnego¹⁶, uznając, że rozstrzygające znaczenie jako kryterium oceny jego normatywności ma treść, a nie forma aktu¹⁷. Trybunał stanął na stanowisku, że „jeżeli w aktach tych odnajdujemy jakąkolwiek treść normatywną, to nie wolno wyłączyć ich spod kontroli konstytucyjności czy legalności, zwłaszcza wtedy, gdy w grę wchodzi ochrona praw i wolności człowieka i obywatela”¹⁸. Według niego w takich sytuacjach należy zastosować „swoiste domniemanie normatywności aktów prawnych, których skutki, niekoniecznie prawne, prowadzić mogą do naruszenia sfery praw lub wolności jednostki. W przeciwnym bowiem wypadku, przy ogromnej współcześnie liczbie takich aktów prawnych, wydawanych przez różne organy państwa, a niekiedy także inne podmioty, większość z nich pozostawałaby poza jakąkolwiek instytucjonalną i skuteczną kontrolą ich konstytucyjności lub legalności”¹⁹.

Materialna definicja aktu normatywnego (każdy akt zawierający normy generalno-abstrakcyjne) konsekwentnie przyjmowana w orzecznictwie Trybunału, przemawia za nadaniem przedmiotowi skargi konstytucyjnej odmiennego charakteru, w tym sensie, że skarga ma autonomiczną podstawę konstytucyjną, ponieważ przedmiot kontroli w tym trybie odrywa się od ogólnej kompetencji Trybunału, o której mowa w art. 188 Konstytucji.

Trafny wydaje się pogląd zgodnie, z którym ustrojodawca w punkcie 5 tego przepisu ustawy zasadniczej wymienia rozpoznawanie skarg konstytucyjnych jako odrębne uprawnienie Trybunału. Oznacza to, że pojęciu „inny akt normatywny”, o którym mowa w art. 79 ust. 1 należy przypisać szersze znaczenie niż jest to określone w art. 188 Konstytucji pkt 1-3 Konstytucji. Znaczenie to powinno odpowiadać materialnej definicji aktu normatywnego.

We wcześniejszym orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego przedmiot skargi konstytucyjnej ustalany był zgodnie z art. 188 pkt 1-3 Konstytucji. W praktyce wątpliwości pojawiły się na tle dopuszczalności objęcia skargą aktów prawa miejscowego i ratyfikowanych umów międzynarodowych, a po akcesji Polski do Unii Europejskiej zaczęto rozważać kwestię występowania ze skargą na akty prawa wspólnotowego²⁰.

Jeżeli chodzi o akty prawa miejscowego, to należy wskazać, że mają one z natury rzeczy ograniczony terytorialnie zakres obowiązywania. Zarazem przepisy te zostały zaliczone przez ustrojodawcę w art. 87 ust. 2 Konstytucji do katalogu źródeł powszechnie obowiązującego prawa. Mogą być, więc adresowane do wszelkich lokalnych podmiotów, kształtując ich prawa i obowiązki²¹. Akty prawa miejscowego ustanawiają organy samorządu terytorialnego oraz terenowe organy administracji rządowej, na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie. Obecne ustawodawstwo przewiduje istnienie dwóch typów aktów prawa miejscowego o powszechnie obowiązującym charakterze. Pierwszym z nich są przepisy wykonawcze do odrębnych ustaw, dla których konieczne jest istnienie upoważnienia zawartego w ustawie, wskazującego organ władzy lokalnej władny do ustanowienia takiego przepisu i materii, która ma zostać uregulowana. Drugim natomiast są przepisy porządkowe²², wydawane wyłącznie jeżeli jest to niezbędne dla ochrony zdrowia lub życia obywateli oraz zapewnienia porządku, spokoju i bezpieczeństwa publicznego, w kwestiach, które dotychczas nie zostały uregulowane w ustawach lub innych powszechnie obowiązujących przepisach²³.

Zagadnienie możliwości uczynienia aktów prawa miejscowego przedmiotem skarg konstytucyjnych jest sporne w nauce prawa konstytucyjnego. Przeciwnicy tej koncepcji kwestionują w szczególności autonomiczny charakter aktu normatywnego, o którym mowa w art. 79 ust. 1 Konstytucji. Wskazują, że swoistą normą kompetencyjną dla Trybunału jest art. 188 Konstytucji. Wobec czego, Trybunał nie może orzekać w sprawie konstytucyjności wszystkich aktów normatywnych, ale jedynie w tym przepisie wymienionych²⁴. Zgodnie z tym stanowiskiem przedmiotem skargi konstytucyjnej mogą być wyłącznie ustawy i akty normatywne centralnych organów państwa²⁵. Ponadto sądowa kontrola legalności aktów prawa miejscowego przewidziana jest w art. 184 Konstytucji. Zgodnie z tym przepisem Naczelny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne orzekają „o zgodności

z ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej". Według Zdzisława Czeszejko-Sochackiego kontrola ta w praktyce wykracza poza ramy określone w wymienionym przepisie ustawy zasadniczej, ponieważ w przypadku niekonstytucyjności aktu prawa miejscowego sąd administracyjny może w ramach kontroli konkretnej zwrócić się z pytaniem prawnym do Trybunału lub w ramach kontroli incydentalnej odmówić zastosowania niezgodnego z Konstytucją przepisu²⁶. Z poglądem tym nie zgadza się Ferdynand Rymarz, którego zdaniem nieracjonalne byłoby odmówienie prawa do skargi konstytucyjnej w ramach konstytucyjności aktów prawa miejscowego, skoro prawo takie przysługuje NSA w postaci pytania prawnego²⁷. Następnie formułuje tezę, według której nielogiczne byłoby powołanie do życia instytucji gwarantującej ochronę podstawowych praw i wolności, jednocześnie zawężając jest zakres do kontroli konstytucyjności prawa wydawanego przez centralne organy państwowe. Wyłączenie badania konstytucyjności prawa miejscowego jako istotnego segmentu obowiązującego prawa na danym terenie byłoby sprzeczne z celem skargi konstytucyjnej²⁸. Inni autorzy zwracają uwagę na brak „przesłanek do wyłączenia spod skargi konstytucyjnej pewnych aktów z uwagi na ich formę, a tym bardziej terytorialny zasięg obowiązywania. *A contrario* – użycie określenia «akt normatywny» może być zasadnie odczytane jako intencja objęcia kontrolą Trybunału Konstytucyjnego (dokonaną z inicjatywy obywateli) wszystkich form prawotwórstwa regulujących sytuacje prawną jednostek"²⁹.

Trybunał Konstytucyjny uznał, że przedmiotem skargi na naruszenie praw i wolności gwarantowanych ustawą zasadniczą mogą zostać uczynione akty prawa miejscowego, „o ile mają one charakter normatywny i mogą być zaliczone do aktów normatywnych w rozumieniu konstytucyjnym, czyli powszechnie obowiązującego prawa, zawierającego normy generalne i abstrakcyjne"³⁰. Jednocześnie stwierdził, że „zakres przepisów podlegających zaskarżeniu (przedmiot skargi konstytucyjnej) ustala autonomicznie i wyczerpująco art. 79 ust. 1 Konstytucji RP. Wyłączenie spoza zasięgu skargi konstytucyjnej prawa miejscowego byłoby także sprzeczne z art. 188 pkt 5 Konstytucji RP, który wyraźnie wiąże kognicję Trybunału Konstytucyjnego z regulacją art. 79 ust. 1, w tym z pojęciem «innego aktu normatywnego»"³¹.

W sprawie o sygnaturze akt SK 42/02, Trybunał wykluczył możliwość badania konstytucyjności planów zagospodarowania przestrzennego jako aktów prawa miejscowego o szczególnym charakterze. Przyczyną takiego wyłączenie była „wielostronność" i „wielokrotność" stosowania planów, co powoduje, że mieszczą się one między klasycznymi aktami normatywnymi a klasycznymi aktami indywidualnymi związanymi ze stosowaniem prawa³².

Posługując się materialnym kryterium aktu normatywnego oraz koncepcją autonomicznej interpretacji pojęcia „innego aktu normatywnego” użytego w art. 79 ust. 1 w stosunku do art. 188 pkt 1-3 Konstytucji, można uznać, że również akty prawa wewnętrznego wchodzą w zakres przedmiotowy skargi konstytucyjnej, jeżeli zawierają normy generalno-abstrakcyjne. Także Trybunał potwierdza możliwość kontroli w trybie skargowym m.in. kodeksu etyczno-zawodowego³³, uchwał, wytycznych, pism okólnych, czy obwieszczeń, o ile zawierają treść normatywną. Jednocześnie opowiada się za szerokim katalogiem źródeł prawa powszechnie obowiązującego wykraczającym poza akty, o których mowa w art. 87 Konstytucji³⁴. W nauce nie wyklucza się możliwości zaliczenia do tego katalogu również układów zbiorowych prawa pracy oraz niektórych postanowień regulaminów parlamentarnych³⁵.

Zgodnie z art. 188 pkt 1 Konstytucji Trybunał Konstytucyjny posiada kompetencję badania zgodności umów międzynarodowych z ustawą zasadniczą. Ustrojodawca nie wyróżnia umów ratyfikowanych i nieratyfikowanych. W związku z czym można przyjąć, że kognicji Trybunału podlegają wszystkie umowy międzynarodowe. O ile nie ma wątpliwości, że kontrola tych aktów może nastąpić w trybie wniosków i pytań prawnych³⁶, o tyle nie jest jasne, czy mogą stać się one przedmiotem skargi konstytucyjnej. Kwestia ta pozostaje w doktrynie sporna.

Przeciwnicy koncepcji uznania umów międzynarodowych za przedmiot skargi, wskazują na ich naturę prawną. Mimo, że po ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw stają się one częścią krajowego porządku prawnego, to jednak nie przekształcają się zarazem w akty normatywne organów państw³⁷. Ich zdaniem za wyłączeniem z zakresu przedmiotowego skargi umów międzynarodowych przemawia również brak autonomicznego charakteru aktu normatywnego, o którym mowa w art. 79 ust. 1 w stosunku do art. 188 Konstytucji. Taka interpretacja czyniłaby przedmiotem kontroli w trybie skargowym wyłącznie ustawy i akty wydawane przez centralne organy państwa³⁸. Ci sami prawnicy nie wykluczają jednocześnie możliwości oparcia ostatecznego orzeczenia na normach prawa międzynarodowego³⁹. Według rozważań Małgorzaty Masternak-Kubiak odnoszących się do treści poprzedniej ustawy o TK, regulacja ta wskazywała na wąskie rozumienie pojęcia „aktu normatywnego”, odnoszące się jedynie do aktów stanowionych przez organy władzy publicznej. Świadczyć miały o tym postanowienia wyodrębnionej części rozdziału drugiego zatytułowanej „Postępowanie o stwierdzenie zgodności ratyfikowanych umów międzynarodowych i aktów normatywnych z Konstytucją oraz w sprawie pytań prawnych”. Autorka argumentowała, że zarówno kryteria kontroli, jak i krąg uczestników jest w zasadzie inny niż w postępowaniu skargowym. Taka wykładnia zmierza jej zdaniem do wyłączenia umów międzynarodowych

z zakresu przedmiotowego skargi⁴⁰. Nie sposób zgodzić z tym stanowiskiem. Przepisy ustawy z dnia 1 sierpnia 1997 roku o Trybunale Konstytucyjnym⁴¹ regulujące tryb postępowania, dotyczące orzekania w sprawie zgodności umów międzynarodowych z ustawą zasadniczą, wskazywały na pewne odrębności w ramach trybu inicjowanego wnioskiem, pytaniem prawnym lub skargą konstytucyjną⁴². Podyktowane one były szczególnym charakterem tej kontroli. Zaprezentowana przez autorkę wykładnia, zmierzająca do wyłączenia umów międzynarodowych z przedmiotu kontroli w postępowaniu skargowym „budzić może poważne wątpliwości wiążące się najogólniej z realizacją podstawowych funkcji skargi konstytucyjnej jako środka ochrony konstytucyjnych wolności i praw”⁴³. Obecnie obowiązująca ustawa o TK nie zawiera wyodrębnionej części rozdziału o tym samym tytule.

Inni komentarzy wskazują, że bezpośrednie stosowanie umów międzynarodowych (art. 91 ust. 1 Konstytucji) powoduje, że mogą być one podstawą orzeczeń sądów i organów administracji publicznej. W takiej sytuacji zarzut naruszenia konstytucyjnych wolności lub praw może dotyczyć bezpośrednio tej umowy. Wyłączenie umów międzynarodowych z zakresu przedmiotowego skargi stworzyłoby „wyraźną lukę w ochronie konstytucyjnych praw i wolności przed ich naruszeniem ze strony organów władzy publicznej”⁴⁴.

Trybunał stanął na stanowisku dopuszczalności objęcia kontrolą umowy międzynarodowej w postępowaniu zainicjowanym skargą konstytucyjną, gdy ma ona normatywny charakter⁴⁵ oraz gdy była podstawą ostatecznego rozstrzygnięcia o prawach, wolnościach lub obowiązkach skarżącego⁴⁶.

Jeśli chodzi o możliwość kwestionowania aktów prawa wspólnotowego (tzw. prawa pierwotnego i wtórnego) w drodze skargi konstytucyjnej, to w literaturze nie ma jednolitego stanowiska w tej kwestii. Normy prawa pierwotnego, na które składają się traktaty zawierane przez państwa członkowskie, z prawnego punktu widzenia są umowami międzynarodowymi. Dlatego podlegają ogólnemu reżimowi kontroli konstytucyjności ratyfikowanych umów międzynarodowych⁴⁷. Stanowisko to potwierdza Trybunał Konstytucyjny, który uznaje, że zakres jego kognicji nie ulega ograniczeniu lub zróżnicowaniu w zależności od trybu związania umową czy też trybu wyrażenia zgody na jej ratyfikację. Trybunał zachowuje kompetencję do kontroli umowy międzynarodowej nawet wówczas, gdy zgoda na jej ratyfikację wyrażona została w drodze referendum⁴⁸. Kognicja ta obejmuje również umowy międzynarodowe wchodzące w skład systemu prawa wspólnotowego, które zostały zawarte jeszcze przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej⁴⁹.

Natomiast jeśli chodzi o akty prawa stanowionego w ramach organizacji międzynarodowych (prawo wtórne), to w literaturze zwraca się uwagę, że nie mają one statusu umowy międzynarodowej w związku z czym nie są objęte kontrolą konstytucyjności, której

zakres normuje art. 188 Konstytucji Zwłaszcza, że prawo wspólnotowe podlega wyłącznej kompetencji do interpretacji Trybunałowi Sprawiedliwości UE⁵⁰. Leszek Garlicki wskazał, że problem konstytucyjności tego prawa byłby praktycznie nieistotny, gdyby sądy i organy administracji publicznej odmawiały stosowania ustaw krajowych w razie ich kolizji z prawem wspólnotowym oraz kierowały do Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości⁵¹ pytania prejudycjalne o wykładnię tego prawa. Jednak jak sam stwierdził, nie można wykluczyć, iż wtórne prawo UE mieści się w ogólnych pojęciach „przepisu prawa” (art. 188 pkt 3 Konstytucji) lub „aktu normatywnego” (art. 193 i art. 79 ust. 1 Konstytucji)⁵².

Trybunał Konstytucyjny uznał, że kwestionowanie konstytucyjności aktów prawa pochodnego UE jest niedopuszczalne w trybie kontroli abstrakcyjnej (zainicjowanej wnioskiem lub pytaniem prawnym). Określony w art. 188 pkt 1-3 Konstytucji katalog aktów normatywnych podlegających kognicji Trybunału nie obejmuje bowiem aktów stanowionych przez organizację międzynarodową lub jej organ⁵³. Jednakże kontrola konstytucyjności aktów prawa pochodnego UE nie jest wykluczona w trybie skargi konstytucyjnej. Przyjmowana przez Trybunał koncepcja autonomicznej interpretacji pojęcia „aktu normatywnego” użytego w art. 79 ust 1 w stosunku do art. 188 pkt 1-3 Konstytucji wskazuje na szerszy zakres przedmiotowy aktów, które mogą być kwestionowane w trybie skargowym. Zakres ten obejmuje nie tylko akty wydawane przez organy polskie, ale również akty pochodzące od organizacji międzynarodowej lub jej organu. Odnosi się to w szczególności do rozporządzeń unijnych, które obowiązują i są stosowane bezpośrednio. Każdorazowo należy wykazać jednak, że rozporządzenie UE lub jego przepis stanowiły rzeczywistą podstawę ostatecznego rozstrzygnięcia w sprawie skarżącego⁵⁴. Ponadto dopuszczalność poddania aktu prawa wtórnego kontroli w trybie skargi konstytucyjnej wymaga od skarżącego dochowania szczególnego, kwalifikowanego, obowiązku w zakresie wykazania sposobu naruszenia konstytucyjnych praw i wolności. Musi on uprawdopodobnić, że kwestionowany akt prowadzi do istotnego obniżenia poziomu ochrony praw i wolności w stosunku do poziomu ochrony gwarantowanej przez Konstytucję⁵⁵. Wypracowane przez Trybunał rozwiązania odpowiadają standardom niemieckim. Tamtejszy sąd konstytucyjny posiada kompetencję do badania zgodności prawa wspólnotowego z ustawą zasadniczą tylko jeżeli skarżący udowodni, że poziom danego prawa na szczeblu wspólnotowym obniżył się od czasu wydania orzeczenia *Solange II* w taki sposób, że jest niższy niż standard gwarantowany przez Ustawę Zasadniczą RFN⁵⁶.

Skutkiem orzeczenia Trybunału o niekonstytucyjności określonych przepisów jest utrata ich mocy obowiązującej. Takiego skutku nie mogłoby wywoływać ewentualne stwierdzenie niezgodności z ustawą zasadniczą umowy międzynarodowej lub aktu prawa

pochodnego UE. Na przeszkodzie realizacji orzeczenia Trybunału o niezgodności umowy międzynarodowej stoi zasada *pacta sunt servanda*. Z kolei o ważności aktów prawa pochodnego orzeka wyłącznie Trybunał Sprawiedliwości UE. W takiej sytuacji wyrok Trybunału Konstytucyjnego mógłby jedynie prowadzić do pozbawienia niekonstytucyjnego aktu możliwości stosowania przez organy polskie oraz wywierania skutków prawnych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Stosowanie takiego aktu na polskim terytorium uległoby zatem zawieszeniu⁵⁷.

Zgodnie z art. 8 ust. 2 Konstytucji jej przepisy stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej. W praktyce istnieje zatem możliwość oparcia orzeczenia sądu lub organu administracji publicznej wyłącznie na normach ustawy zasadniczej⁵⁸. Tym bardziej nie można wykluczyć sytuacji, w której w drodze orzekania zostanie ona błędnie zinterpretowana. W taki przypadku nie jest jednak możliwe zaskarżenie treści konkretnego przepisu Konstytucji z innym unormowaniem ustawy zasadniczej. Doprowadziłoby to do poziomego badania konstytucyjności norm prawnych, a ustawa zasadnicza nie może być obiektem kontroli Trybunału w żadnej z jej form⁵⁹.

Podsumowując tę część rozważań stwierdzić należy, że wątpliwości wśród przedstawicieli nauki związane z próbą wyodrębnienia katalogu aktów normatywnych podlegających kontroli w trybie skargowym powodują, że niezbędne jest w tym zakresie posłużenie się orzecznictwem Trybunału. Polski sąd konstytucyjny konsekwentnie posługuje się materialnym kryterium aktu normatywnego oraz koncepcją autonomicznej interpretacji pojęcia „innego aktu normatywnego” użytego w art. 79 ust 1 w stosunku do art. 188 pkt 1-3 Konstytucji. Skutkiem czego jest dopuszczenie do merytorycznego rozpoznania w trybie skargi konstytucyjnego (przy spełnieniu pozostałych przesłanek) każdego aktu zawierającego normy generalne i abstrakcyjne⁶⁰, będącego jednocześnie podstawą ostatecznego orzeczenia o prawach lub wolnościach gwarantowanych ustawą zasadniczą. W konsekwencji Trybunał dopuszcza możliwość wniesienia skargi nie tylko na przepisy wydawane przez centralne organy państwa, ale również na akty prawa miejscowego i wewnętrznego oraz na umowy międzynarodowe i akty prawa wtórnego UE.

Warto zadać pytanie, czy na gruncie art. 79 ust. 1 Konstytucji przedmiotem skargi konstytucyjnej można uczynić cały akt normatywny czy konkretny przepis lub przepisy wskazane przez skarżącego. Przyjmuje się, że podstawą orzeczenia sądu lub decyzji administracyjnej są dokładnie oznaczone przepisy, dlatego zakwestionowanie konstytucyjności całego aktu normatywnego w drodze skargi spowoduje naruszenie jej konstytucyjnej konstrukcji⁶¹ oraz przeniesienie ciężaru skonkretyzowania właściwego przedmiotu na Trybunał.

Nie wyklucza się natomiast zaskarżenia całego aktu normatywnego, gdyby zarzut niekonstytucyjności dotyczył braku kompetencji organu lub naruszenia procedury jego wydania⁶².

Przedmiotem kontroli Trybunału są normy prawne o charakterze generalno-abstractyjnym wyinterpretowane z treści zaskarżonych przepisów⁶³. W postępowaniu skargowym obowiązkiem skarżącego jest zakwestionowanie każdego z przepisów składającego się na normę prawną⁶⁴. Według Trybunału „tak określony przedmiot skargi determinuje również cel korzystania z tego środka ochrony praw i wolności. Jest nim eliminacja z systemu obowiązującego prawa normy prawnej, której niezgodność z Konstytucją stwierdzi Trybunał”⁶⁵.

Przedmiotem skargi nie mogą być wyłącznie przepisy odsyłające, ponieważ same w sobie nie kształtują po stronie skarżącego żadnych praw podmiotowych. Ze względu na cel i skutki kontroli konstytucyjności określonej normy prawnej (wyeliminowanie z porządku prawnego przepisu uznanego za niekonstytucyjny), niezbędne jest precyzyjne wskazanie przepisów, z których dana norma wynika, zwłaszcza wtedy gdy są to przepisy odsyłające⁶⁶. Przepis odsyłający jest bowiem niekompletny i sam nie tworzy normy prawnej, lecz wymaga „uzupełnienia” przez przepis odesłania, który dopiero wzięty łącznie z przepisem odsyłającym daje poszukiwaną regułę zachowania się⁶⁷.

Zgodnie z art. 77 ust. 3 pkt 39 ust. 1 pkt 3 ustawy o TK utrata mocy obowiązującej kwestionowanego aktu normatywnego w zakwestionowanym zakresie przed wydaniem wyroku przez Trybunał rodzi konieczność umorzenia postępowania. W praktyce, jeszcze na gruncie poprzedniej regulacji, powstał problem z przepisami, które zostały uchylone, jednak nie utraciły mocy obowiązującej w rozumieniu ustawy o TK. W orzecznictwie Trybunału utrwalił się pogląd, zgodnie z którym o utracie mocy obowiązującej można mówić dopiero wtedy, gdy zakwestionowany przepis nie może już być podstawą indywidualnych aktów stosowania prawa. Możliwość zastosowania przepisu uchylonego nie może być jednak utożsamiana z każdą sytuacją, w której organy państwowe powołują się na ten przepis⁶⁸. Na skutek nowelizacji ustawy o TK z 2000 roku dodano przepis, w myśl którego postępowanie przed TK nie ulega umorzeniu, jeżeli wydanie orzeczenia o akcie normatywnym, który utracił moc obowiązującą przed wydaniem orzeczenia, jest konieczne dla ochrony konstytucyjnych wolności i praw. Powyższa regulacja znalazła się również w obecnej ustawie o TK, w art. 77 ust. 4. Badając, czy występuje warunek z tego unormowania, Trybunał ustala czy między daną regulacją a ochroną konstytucyjnych praw i wolności zachodzi związek odpowiadający trzem warunkom: po pierwsze, przepis będący przedmiotem oceny zawiera treści normatywne odnoszące się do sfery praw i wolności konstytucyjnie chronionych; po drugie, nie istnieje inny instrument prawny (poza ewentualnym uznaniem

przepisu za niekonstytucyjny), który mógłby spowodować zmianę sytuacji prawnej ukształtowanej definitywnie, zanim ten przepis utracił moc obowiązującą; po trzecie, ewentualna eliminacja tego przepisu będzie stanowić skuteczny środek przywrócenia ochrony praw naruszonych obowiązywaniem kwestionowanej regulacji prawnej⁶⁹. Dodatkowo w postępowaniu zainicjowanym skargą konstytucyjną wątpliwości co do zastosowania art. 77 ust. 4 ustawy o TK, Trybunał rozstrzyga zgodnie ze swoistym domniemaniem potrzeby dokonania kontroli norm w celu ochrony naruszonych wolności lub praw⁷⁰.

W myśl art. 50 ustawy o TK „Trybunał, orzekając jest związany zakresem zaskarżenia wskazanym we wniosku, pytaniu prawnym lub skardze konstytucyjnej”. Nie może zatem orzekać o przepisach niewskazanych przez podmiot inicjujący postępowanie ani nie może z własnej inicjatywy rozszerzać lub uzupełniać przedmiotu kontroli⁷¹. W europejskiej kulturze prawnej ugruntowała się jednak zasada *falsa demonstratio non nocet*, w myśl której decydujące znaczenie ma istota sprawy (materia), a nie jej oznaczenie. W konsekwencji Trybunał dopuszcza możliwość takiej interpretacji skargi konstytucyjnej (również wniosku i pytania prawnego), która daje pierwszeństwo intencji i istocie skargi, nie zaś dosłownemu sformułowaniu w *petitum*, jeżeli jest ono niezręczne czy nieadekwatne do istoty zgłoszonych zarzutów. Ostatecznie Trybunał może poddać kontroli wszystkie przepisy ustawy lub innego aktu normatywnego, z których wynika kwestionowana treść normatywna, mimo, że skarżący powołał jedynie część z nich⁷². Orzecznictwo TK odnosi powyższe założenia nie tylko do przedmiotu kontroli, lecz także do jej wzorców (podstawy kontroli)⁷³.

Do kompetencji Trybunału należy ocena zgodności aktów prawnych z Konstytucją. Nie może on orzekać o stosowaniu prawa, ani oceniać działalności organów państwa, w tym sądów. Jak wielokrotnie podkreślał w swoim orzecznictwie jest sądem prawa, nie zaś sądem faktów⁷⁴. W związku z czym pojawia się pytanie czy w przypadku naruszenia praw i wolności gwarantowanych ustawą zasadniczą poprzez niekonstytucyjną interpretację normy, będącej podstawą orzeczenia lub decyzji, podmiot, który doznał tego naruszenia zostanie pozbawiony ochrony prawnej. W swoim orzecznictwie Trybunał przyjął, że może kontrolować konstytucyjność treści przepisu uzyskaną w wyniku jednolitej, powszechnej i stałej (powtarzalnej) wykładni sądowej. Przy spełnieniu tych przesłanek może bowiem dojść do stanu, w którym kontrolowanym normom nadane zostaje trwale niekonstytucyjne znaczenie⁷⁵. Okoliczność taka zachodzi w szczególności, jeżeli praktyka ukształtowała się wskutek działalności Sądu Najwyższego lub Naczelnego Sądu Administracyjnego, których uchwały – z racji autorytetu i pozycji ustrojowej tych sądów – są uwzględniane w judykaturze⁷⁶. Jeżeli jednolita i konsekwentna praktyka stosowania prawa w sposób bezsporny ustaliła wykładnię danego przepisu, a jednocześnie przyjęta interpretacja nie jest

kwestionowana przez przedstawicieli doktryny, to przedmiotem kontroli konstytucyjności jest norma prawna dekodowana zdanego przepisu zgodnie z ustaloną praktyką⁷⁷. Obowiązek wykazania istnienia takiej stałej, powszechnej i powtarzalnej wykładni zaskarżonego przepisu spoczywa na skarżącym.

Wyznaczenie ram dopuszczalnej swobody regulacyjnej ustawodawcy powiązane jest także z kwestią orzekania przez Trybunał w zakresie tzw. pominięć prawodawczych (ujmowanych niekiedy jako „względne zaniechania prawodawcze”). Jest to sytuacja, w której zarzut niekonstytucyjności dotyczy tego, co ustawodawca w danym akcie pominał, choć postępując zgodnie z Konstytucją powinien był unormować⁷⁸. Niepełny zakres unormowania może dotyczyć zarówno strony podmiotowej⁷⁹, jak i przedmiotowej⁸⁰. Od regulacji fragmentarycznej i niepełnej – pominięcia prawodawczego, należy odróżnić sytuację braku uregulowania danej materii – zaniechania ustawodawczego. W tym ostatnim przypadku zarzuty skargi zmiernają w istocie do wykazania, że ustawodawca nie wydał określonego aktu ustawodawczego, choć obowiązek jego wydania wynikał z norm konstytucyjnych. Trybunał wskazał, że wykreowanie nowej normy prawnej następuje w drodze aktu stanowienia prawa. Ona sama nie może uzupełniać stanu prawnego o normy, które czyniłyby zadość postulatowi zgłoszonym przez skarżącego⁸¹. Odróżniając obie sytuacje Trybunał podkreślił, że jedynie w przypadku istnienia jakościowej tożsamości (albo przynajmniej daleko idącego podobieństwa) materii unormowanych w danym przepisie i tych pozostających poza jego regulacją można mówić o pominięciu ustawodawczym⁸². W postanowieniu z dnia 11 grudnia 2002 roku, Trybunał dokonał swoistego testu, uznając, że z pominięciem mamy do czynienia wówczas, gdy po dodaniu do kwestionowanej normy treści postulowanej przez skarżącego, otrzymamy tą samą normę o poszerzonej zawartości podmiotowej lub przedmiotowej. Z kolei, gdy dodana treść zmieni charakter przepisu, wówczas dojdzie do luki normatywnej w postaci zaniechania ustawodawczego⁸³. Orzeczenia o niekonstytucyjności przepisu w zakresie, w jakim pomija określone regulacje nie powoduje utraty jego mocy obowiązującej, ale jest adresowanym do ustawodawcy potwierdzeniem – wynikającym z Konstytucji – obowiązku ustanowienia regulacji prawnych niezbędnych dla realizacji norm konstytucyjnych⁸⁴.

Przed przystąpieniem do merytorycznej kontroli konstytucyjności ustawy lub innego aktu normatywnego, niezbędne jest rozstrzygnięcie, czy sformułowany przez skarżącego zarzut w istocie dotyczy normy prawnej, czy praktyki stosowania prawa przez powołane do tego organy. Trybunał Konstytucyjny nie jest władny kontrolować aktów stosowania prawa, nawet jeżeli prowadzą one do niekonstytucyjnych skutków⁸⁵. Podczas rekonstrukcji normy prawnej konieczne jest nie tylko uwzględnienie brzmienia przepisu, z którego jest

wyprowadzana, ale i jej systemowego uwarunkowania, poglądów doktryny oraz ukształtowanej w tej materii linii orzeczniczej. Jeżeli skarżący sprowadzi swoje zarzuty wyłącznie do jednostkowego sposobu, w jaki organ orzekający w jego sprawie zastosował zakwestionowaną regulację prawną, Trybunał może przyjąć, że skarga konstytucyjna jest próbą zakwestionowania orzeczenia, nie zaś aktu normatywnego, będącego jego podstawą⁸⁶.

¹ Rozwiązania takie przyjęły również Rosja, Belgia, Słowenia oraz Słowacja. Z kolei ujęcie szerokie skargi na naruszenie praw i wolności gwarantowanych ustawą zasadniczą prezentowane jest w Niemczech, Austrii, Czechach, Hiszpanii i Albanii.

² Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.

³ Dz.U. z 2015 r., poz. 106, z późn. zm.

⁴ Wyrok TK z dnia 12 listopada 2002 r., sygn. SK 40/01.

⁵ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2014, s. 129.

⁶ Zob. L. Jamróz, *Skarga konstytucyjna. Wstępne rozpoznanie*, Białystok 2011, s. 118.

⁷ Przepis przewiduje możliwość wydawania przez Prezydenta RP rozporządzeń z mocą ustaw na wniosek Rady Ministrów tylko w trakcie stanu wojennego, gdy Sejm nie może zebrać się na pierwsze posiedzenie. Rozporządzenia te następnie podlegają zatwierdzeniu przez Sejm na najbliższym posiedzeniu.

⁸ Zob. *Komentarz do ustawy o Trybunale Konstytucyjnym*, red. Z. Czeszejko-Sochacki, Warszawa 1999, s. 251; L. Jamróz, op. cit., s. 118-119; B. Szmulik, *Skarga konstytucyjna. Polski model na tle porównawczym*, Warszawa 2008, s. 172; J. Repel, *Przedmiotowy zakres skargi konstytucyjnej*, [w:] *Skarga konstytucyjna*, red. J. Trzciniński, Warszawa 2000, s. 87.

⁹ *Komentarz...*, red. Z. Czeszejko-Sochacki, op. cit., s. 252.

¹⁰ Ustawy, o których mowa w art. 89 i 90 Konstytucji mogą natomiast być przedmiotem kontroli w trybie wniosków i pytań prawnych. Materialna zgodność takiego aktu z ustawą zasadniczą stanowi warunek konieczny uchwalenia zgodnej z Konstytucją ustawy wyrażającej zgodę na ratyfikację umowy międzynarodowej. W wypadku podniesienia przez podmiot inicjujący postępowanie zarzutów dotyczących naruszenia trybu uchwalenia ustawy wyrażającej zgodę na ratyfikację, kontrola dokonywana przez Trybunał ogranicza się do ustalenia, czy umowa międzynarodowa lub inny akt prawa pierwotnego UE prowadzą do „przeniesienia kompetencji”, i czy dokonano wyboru prawidłowego trybu wyrażenia zgody na ratyfikację, z zachowaniem ograniczeń oraz wymagań wynikających z art. 90 Konstytucji (zob. wyrok TK z dnia 16 czerwca 2013 r., sygn. K 33/12).

¹¹ Ustawa budżetowa zasadniczo składa się z dwóch części: „artykułowej” oraz rachunkowej (tabelarycznej).

¹² OTK ZU 2001, Nr 6, poz. 167.

¹³ T. Dębowska-Romanowska, *Wydatki publiczne, ich formy prawne oraz zasady realizacji w sektorze finansów publicznych*, [w:] *System prawa finansowego*, t. 2, red. E. Ruśkowski, Warszawa 2010, s. 132.

- ¹⁴ *Wstęp do prawoznawstwa*, red. A. Jamróz, Białystok 2007, s. 53. Norma prawna zawsze ma charakter generalny (nie jest skierowana do jednego, ściśle oznaczonego adresata, ale do grupy podmiotów określonych przy pomocy nazwy rodzajowej) i abstrakcyjny (dotyczy powtarzalnych zachowań, wielokrotnego, uniwersalnego zastosowania).
- ¹⁵ *Komentarz...*, red. Z. Czeszejko-Sochacki, op. cit., s. 31.
- ¹⁶ Materialne pojmowanie aktu normatywnego TK przyjął jeszcze na gruncie poprzedniej regulacji konstytucyjnej, zob. np. orzeczenia TK z dnia 7 czerwca 1988 r., sygn. U 15/88; z dnia 4 lutego 1991 r., sygn. U 2/90; z dnia 19 czerwca 1992 r., sygn. U 6/92; z dnia 15 lipca 1996 r., sygn. U 3/96 oraz postanowienie TK z dnia 25 września 1989 r., sygn. U 5/89.
- ¹⁷ Zob. wyrok TK z dnia 21 czerwca 1999 r., sygn. U 5/98.
- ¹⁸ Wyrok TK z dnia 12 lipca 2001 r., sygn. SK 1/01.
- ¹⁹ Ibidem.
- ²⁰ S. Jarosz-Żukowska, *Prawo do skargi konstytucyjnej – stan obecny i postulaty de lege ferenda*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014, s. 834.
- ²¹ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne...*, s. 137.
- ²² Upoważnienie do ich wydania znajduje się w ustawach o poszczególnych szczeblach samorządu terytorialnego oraz w ustawach o administracji rządowej w województwie. Kompetencje do ich wydawania przysługują: na szczeblu gminy i powiatu – samorządowym organom stanowiącym (w wypadkach niecierpiących zwłoki – organom wykonawczym), na szczeblu województwa – tylko wojewodzie jako terenowemu organowi administracji rządowej.
- ²³ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne...*, s. 137-138.
- ²⁴ S. Jarosz-Żukowska, *Prawo do skargi konstytucyjnej...*, s. 834.
- ²⁵ Por. uwagi J. Trzcíńskiego do art. 79 Konstytucji, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, red. L. Garlicki, Warszawa 1999, s. 15.
- ²⁶ Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*, Warszawa 2003, s. 254.
- ²⁷ F. Rymarz, *Problem prawa miejscowego jako przedmiot skargi konstytucyjnej*, „Przegląd Sądowy” 1999, nr 5, s. 7.
- ²⁸ F. Rymarz, op. cit., s. 7.
- ²⁹ W. Kręcis, W Zakrzewski, *Skarga konstytucyjna a kontrola konstytucyjności prawa miejscowego*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5, s. 62
- ³⁰ Postanowienie TK z dnia 6 lutego 2001 r., sygn. Ts 168/00.
- ³¹ Ibidem.
- ³² Zob. postanowienie TK z dnia 6 października 2004 r., sygn. SK 42/02.
- ³³ Zob. wyrok TK z dnia 23 kwietnia 2008 r., sygn. SK 16/07. Trybunał zajmował się oceną konstytucyjności przepisu art. 52 ust. 2 Kodeksu etyki lekarskiej.
- ³⁴ Zob. postanowienie TK z dnia 29 marca 2000 r., sygn. P 13/99.
- ³⁵ L. Jamróz, op. cit., s. 123.

³⁶ Wskazują na to przepisy art. 188 pkt 1-3 oraz 193 Konstytucji RP.

³⁷ Uwagi K. Działochy do art. 91 Konstytucji, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, red. L. Garlicki, Warszawa 1999, s. 2.

³⁸ Por. uwagi J. Trzcíńskiego do art. 79 Konstytucji, [w:] *Konstytucja...*, red. L. Garlicki, op. cit., s. 15.

³⁹ *Komentarz...*, red. Z. Czeszejko-Sochacki, op. cit., s. 168.

⁴⁰ M. Masternak-Kubiak, *Przestrzeganie prawa międzynarodowego w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 2003, s. 315.

⁴¹ Dz.U. z 1997 r. Nr 102, poz. 643, z późn. zm.

⁴² W przypadku zakwestionowania konstytucyjności przepisów umowy międzynarodowej w trybie skargowym, uczestnikami postępowania poza wymienionymi w art. 52 ust. 1 ustawy o TK są również podmioty wymienione w art. 41 ustawy o TK. Za takim rozumieniem przemawia również art. 27 pkt 6 i 7 ustawy o TK, wskazujący na odrębności postępowania dotyczącego kontroli umów międzynarodowych w zakresie uczestników postępowania.

⁴³ M. Masternak-Kubiak, op. cit., s. 315-316.

⁴⁴ J. Repel, op. cit., s. 94.

⁴⁵ „Analizując normatywny charakter postanowień umowy międzynarodowej, należy uwzględnić specyfikę tego aktu, wynikającą m.in.: z zasady przyjmowania umów międzynarodowych wskutek kompromisu godzącego w interesy stron umowy; z konieczności takiego zredagowania, aby nadawał się do stosowania w porządkach prawnych o odmiennych wartościach, tradycjach i zasadach, a także ze względu na autonomiczne dla prawa międzynarodowego zasady wykładni umów w celu ustalenia zgodnej woli państw-stron” (*Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2011 r.*, Warszawa 2012, s. 50-51).

⁴⁶ Zob. wyroki TK z dnia 18 grudnia 2007 r., sygn. SK 54/05 oraz z dnia 21 września 2011 r., sygn. SK 6/10. Stanowisko Trybunału wyrażone w tych orzeczeniach odpowiada materialnej definicji aktu normatywnego.

⁴⁷ Problematyka umowy międzynarodowej jako przedmiotu skargi konstytucyjnej została omówiona we wcześniejszej części opracowania.

⁴⁸ Zob. wyrok TK z dnia 11 maja 2005 r., sygn. K 18/04. W tej sprawie Trybunał badał zgodność z Konstytucją traktatu akcesyjnego z Aten na mocy, którego Polska przystąpiła do Unii Europejskiej.

⁴⁹ Zob. wyrok TK z dnia 18 grudnia 2007 r., sygn. SK 54/05.

⁵⁰ M. Grzybowski, *Prawo międzynarodowe i wspólnotowe jako wzorzec i przedmiot kontroli norm*, [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006, s. 345-346; cytowane uprzednio uwagi K. Działochy do art. 91 Konstytucji oraz M. Masternak-Kubiak, op. cit., s. 316.

⁵¹ W obecnym stanie prawnym nazywany jest Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej (*Court of Justice of the European Union*).

⁵² L. Garlicki, *Kilka uwag o konstytucyjnych aspektach przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, [w:] *Konstytucja. Wybory. Parlament. Studia oferowane Zdzisławowi Jaroszowi*, red. L. Garlicki, Warszawa 2000, s. 70.

- ⁵³ Zob. postanowienie TK z dnia 17 grudnia 2009 r., sygn. U 6/08. Sprawa dotyczyła wniosku postów o zbadanie konstytucyjności przepisów rozporządzenia Komisji WE z 2007 r., wprowadzających zakaz połowu dorsza na Bałtyku przez statki pływające pod banderą polską.
- ⁵⁴ Zob. wyrok TK z dnia 16 listopada 2011 r., sygn. SK45/09.
- ⁵⁵ Ibidem.
- ⁵⁶ Por. orzeczenie Drugiego Senatu FTK z dnia 7 czerwca 2000 r., 2BvL 1/97 oraz postanowienie Drugiej Izby Pierwszego Senatu FTK z dnia 9 stycznia 2001 r., 1BvR 1036/99.
- ⁵⁷ W stosunku do aktów prawa pochodnego UE por. wyrok TK z dnia 16 listopada 2011 r., sygn. SK 45/09.
- ⁵⁸ Z. Czeszejko-Sochacki odrzuca możliwość oparcia przedmiotu skargi na przepisach Konstytucji w sytuacji, gdy zostanie ona bezpośrednio zastosowana. Według niego oparcie ostatecznego orzeczenia na przepisach ustawy zasadniczej wyklucza art. 79 ust. 1 Konstytucji oraz art. 47 ust. 1 pkt 1 ustawy o TK (zob. *Komentarz...*, red. Z. Czeszejko-Sochacki, op. cit., s. 168-169).
- ⁵⁹ Zob. wyrok TK z dnia 27 lipca 2006 r., sygn. SK 43/04 oraz postanowienie TK z dnia 5 sierpnia 2008, sygn. Ts 112/08.
- ⁶⁰ Oznacza to, że postanowienia takiego aktu nie mogą być adresowane do konkretnych jednostek bądź innych konkretnie oznaczonych podmiotów, a ponadto postanowienia te muszą określać prawa i obowiązki adresatów danego aktu w oderwaniu od konkretnych stanów faktycznych (zob. postanowienia TK z dnia 14 grudnia 1999 r., sygn. U 7/99; z dnia 29 marca 2000 r., sygn. P 13/99 oraz wyroki TK z dnia 15 grudnia 1999 r., sygn. P 6/99 z dnia 13 marca 2001 r., sygn. K 21/00).
- ⁶¹ M. Masternak-Kubiak, *Procedura postępowania w sprawie skargi konstytucyjnej*, [w:] *Skarga konstytucyjna*, red. J. Trzczeński, Warszawa 2000, s. 189; podobnie Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądowictwo konstytucyjne...*, s. 245 oraz postanowienie TK z dnia 20 maja 2002 r., sygn. SK 28/01.
- ⁶² Zob. J. Repel, *Przedmiotowy zakres...*, s. 99; M. Masternak-Kubiak, *Procedura postępowania...*, s. 189.
- ⁶³ Zob. postanowienie TK z dnia 14 grudnia 1999 rok, sygn. U 7/99; wyrok TK z dnia 8 maja 2000 r., sygn. SK 22/99; postanowienie TK z dnia 3 września 2001 r., sygn. Ts 4/01.
- ⁶⁴ Zob. postanowienie TK z dnia 9 grudnia 2009 r., sygn. Ts 29/08.
- ⁶⁵ Postanowienie TK z dnia 21 września 2005 r., sygn. SK 32/04.
- ⁶⁶ Zob. wyrok TK z dnia 20 grudnia 2007 r., sygn. P 39/06 oraz postanowienie TK z dnia 27 listopada 2013 r., sygn. Ts 41/13.
- ⁶⁷ Zob. wyrok TK z dnia 28 kwietnia 2009 r., sygn. P 22/07 oraz cytowane wyżej postanowienie TK z dnia 27 listopada 2013 r.
- ⁶⁸ Por. wyroki TK z dnia 31 stycznia 2001 r., sygn. P 4/99; z dnia 14 listopada 2000 r., sygn. K 7/00 oraz postanowienia TK z dnia 12 grudnia 2005 r., sygn. SK 4/03; z dnia 6 kwietnia 2005 r., sygn. SK 8/04. Zob. również *Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2005 r.*, Warszawa 2006, s. 13.
- ⁶⁹ Por. wyroki TK z dnia 11 grudnia 2001 r., sygn. SK 16/00; z dnia 28 maja 2002 r., sygn. P 10/01; z dnia 8 lipca 2002 r., sygn. SK 41/01 oraz postanowienie TK z dnia 15 grudnia 2003 r., sygn. SK 20/01. Zob. również *Informacja o istotnych problemach...*, s. 13-14.

- ⁷⁰ Por. wyrok TK z dnia 12 grudnia 2000 r., sygn. SK 9/00. Zob. też: *Informacja o istotnych problemach...*, s. 13-14.
- ⁷¹ Zob. wyroki TK z dnia 7 czerwca 1999 r., sygn. K 18/98; z dnia 20 listopada 2001 r., sygn. SK 19/01 oraz z dnia 20 października 2003 r., sygn. U 2/02.
- ⁷² Zob. wyroki TK z dnia 7 czerwca 1999 r., sygn. K 18/98; z dnia 20 listopada 2001 r., sygn. SK 19/01; z dnia 8 lipca 2002 r., sygn. SK 41/01; z dnia 20 października 2003 r., sygn. U 2/02; z dnia 6 marca 2007 r., sygn. SK 54/06; z dnia 2 września 2008 r., sygn. K 35/06; z dnia 24 lutego 2009 r., sygn. SK 34/07 oraz postanowienie TK z dnia 25 listopada 2009 r., sygn. SK 16/09.
- ⁷³ Zob. wyrok TK z dnia 8 lipca 2002 r., sygn. SK 41/01.
- ⁷⁴ Zob. postanowienie TK z dnia 26 października 2005 r., sygn. SK 11/03.
- ⁷⁵ Zob. np. postanowienie TK z dnia 16 października 2007 r., sygn. SK 13/07 oraz wyrok z 8 grudnia 2009 r., sygn. SK 34/08.
- ⁷⁶ Zob. np. wyroki TK z dnia 28 października 2003 r., sygn. P 3/03; z dnia 7 marca 2007 r., sygn. K 28/05 oraz z 6 grudnia 2011 r., sygn. SK 3/11.
- ⁷⁷ Zob. postanowienia TK z dnia 21 września 2005 r., sygn. SK 32/04 oraz z dnia 7 marca 2011 r., sygn. P 3/09.
- ⁷⁸ Zob. orzeczenie TK z dnia 3 grudnia 1996 r., sygn. K 25/95.
- ⁷⁹ Np. zakwestionowanie z zasadą równego traktowania pominięcia w kręgu beneficjentów określonej regulacji prawnej jakiejś grupy podmiotów, które powinny były korzystać z owego benefitu ustawowego (zob. wypowiedź M. Safjana podczas 23 posiedzenia Sejmu III kadencji w dniu 19 lipca 2000 r.).
- ⁸⁰ Występuje rzadziej niż pominięcie prawodawcze dotyczące strony podmiotowej. Dotyczy luki w dyspozycji normy prawnej.
- ⁸¹ Zob. postanowienie TK z dnia 13 października 2004 r., sygn. Ts 55/04.
- ⁸² Zob. postanowienie TK z dnia 11 grudnia 2002 r., sygn. SK 17/02 oraz *Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2008 r.*, Warszawa 2009, s. 21.
- ⁸³ Sygn. SK 17/02.
- ⁸⁴ Zob. wyroki TK z dnia 25 czerwca 2002 r., sygn. K 45/01 oraz z dnia 27 czerwca 2008 r., sygn. K 51/07.
- ⁸⁵ Zob. np. postanowienie TK z dnia 13 października 2008 r., sygn. SK 20/08.
- ⁸⁶ J. Sułkowski, rec.: L. Jamróz, *Skarga konstytucyjna. Wstępne rozpoznanie*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2011, [w:] „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 3, s. 235.

Bibliografia

Źródła

Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2011 roku, Warszawa 2012.

Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2008 roku, Warszawa 2009.

Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2005 roku, Warszawa 2006.

Literatura

Czeszejko-Sochacki Z., *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*, Warszawa 2003.

Dębowska-Romanowska T., *Wydatki publiczne, ich formy prawne oraz zasady realizacji w sektorze finansów publicznych*, [w:] *System prawa finansowego*, t. 2, red. E. Ruśkowski, Warszawa 2010.

Działocha K., *Art. 91 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, red. L. Garlicki, Warszawa 1999.

Garlicki L., *Kilka uwag o konstytucyjnych aspektach przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, [w:] *Konstytucja. Wybory. Parlament. Studia oferowane Zdzisławowi Jaroszowi*, Warszawa 2000.

Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2014.

Grzybowski M., *Prawo międzynarodowe i wspólnotowe jako wzorzec i przedmiot kontroli norm*, [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006.

Jamróż L., *Skarga konstytucyjna. Wstępne rozpoznanie*, Białystok 2011.

Jarosz-Żukowska S., *Prawo do skargi konstytucyjnej – stan obecny i postulaty de lege ferenda*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014.

Komentarz do ustawy o Trybunale Konstytucyjnym, red. Z. Czeszejko-Sochacki, Warszawa 1999.

Kręcis W., Zakrzewski W., *Skarga konstytucyjna a kontrola konstytucyjności prawa miejscowego*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5.

Masternak-Kubiak M., *Procedura postępowania w sprawie skargi konstytucyjnej*, [w:] *Skarga konstytucyjna*, red. J. Trzciniński, Warszawa 2000.

Masternak-Kubiak M., *Przestrzeganie prawa międzynarodowego w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 2003.

Repel J., *Przedmiotowy zakres skargi konstytucyjnej*, [w:] *Skarga konstytucyjna*, red. J. Trzciniński, Warszawa 2000.

Rymarz F., *Problem prawa miejscowego jako przedmiot skargi konstytucyjnej*, „Przegląd Sądowy” 1999, nr 5.

Sułkowski J., rec.: L. Jamróż, *Skarga konstytucyjna. Wstępne rozpoznanie*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2011, [w:] „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 3.

Szmulik B., *Skarga konstytucyjna. Polski model na tle porównawczym*, Warszawa 2008.

Trzciniński J., *Art. 79 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, red. L. Garlicki, Warszawa 1999.

Wstęp do prawoznawstwa, red. A. Jamróż, Białystok 2007.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.

Ustawa z dnia 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym, Dz.U. z 1997 r. Nr 102, poz. 643, z późn. zm.

Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym Dz.U. z 2015 r., poz. 106, z późn. zm.

Orzecznictwo

Orzeczenie TK z dnia 7 czerwca 1988 r., sygn. U 15/88, OTK ZU 1989, poz. 10.

Orzeczenie TK z dnia 4 lutego 1991 r., sygn. U 2/90, OTK ZU 1991 poz. 7.

Orzeczenie TK z dnia 19 czerwca 1992 r., sygn. U 6/92, OTK ZU 1992, poz. 13.

Orzeczenie TK z dnia 15 lipca 1996 r., sygn. U 3/96, OTK ZU 1996, Nr 4, poz. 31.

Orzeczenie TK z dnia 3 grudnia 1996 r., sygn. K 25/95, OTK ZU 1996, Nr 6, poz. 52, t. 2.

Postanowienie TK z dnia 25 września 1989 r., sygn. U 5/89, OTK ZU 1989, poz. 22.

Postanowienie TK z dnia 14 grudnia 1999 r., sygn. U 7/99, OTK ZU 1999, Nr 7, poz. 170.

Postanowienie TK z dnia 29 marca 2000 r., sygn. P 13/99, OTK ZU 2000, Nr 2, poz. 68.

Postanowienie TK z dnia 6 lutego 2001 r., sygn. Ts 168/00, OTK ZU 2001, Nr 2, poz. 40.

Postanowienie TK z dnia 3 września 2001 r., sygn. Ts 4/01, OTK ZU 2001, Nr 6, poz. 192.

Postanowienie TK z dnia 11 grudnia 2002 r., sygn. SK 17/02, OTK ZU 2002, Nr 7A, poz. 98.

Postanowienie TK z dnia 15 grudnia 2003 r., sygn. K 20/01, OTK ZU 2003, Nr 9A, poz. 105.

Postanowienie TK z dnia 6 października 2004 r., sygn. SK 42/02, OTK ZU 2004, Nr 9A, poz. 97.

Postanowienie TK z dnia 13 października 2004 r., sygn. Ts 55/04, OTK ZU 2004, Nr 5B, poz. 299v

Postanowienie TK z dnia 6 kwietnia 2005 r., sygn. SK 8/04, OTK ZU 2005, Nr 4A, poz. 44.

Postanowienie TK z dnia 21 września 2005 r., sygn. SK 32/04, OTK ZU 2005, Nr 8A, poz. 95.

Postanowienie TK z dnia 26 października 2005 r., sygn. SK 11/03, OTK ZU 2005, Nr 9A, poz. 110.

Postanowienie TK z dnia 12 grudnia 2005 r., sygn. SK 4/03, OTK ZU 2005, Nr 11A, poz. 143.

Postanowienie TK z dnia 16 października 2007 r., sygn. SK 13/07, OTK ZU 2007, Nr 9A, poz. 115.

Postanowienie TK z dnia 5 sierpnia 2008 r., sygn. Ts 112/08, OTK ZU 2009, Nr 2B, poz. 131.

Postanowienie TK z dnia 13 października 2008 r., sygn. SK 20/08, OTK ZU 2008, Nr 8A, poz. 146.

Postanowienie TK z dnia 25 listopada 2009 r., sygn. SK 16/09, OTK ZU 2009, Nr 10A, poz. 160.

Postanowienie TK z dnia 17 grudnia 2009 r., sygn. U 6/08, OTK ZU 2009, Nr 11A, poz. 178.

Postanowienie TK z dnia 9 grudnia 2009 r., sygn. Ts 29/08, OTK ZU 2009, Nr 6B, poz. 444.

Postanowienie TK z dnia 7 marca 2011 r., sygn. P 3/09, OTK ZU 2011, Nr 2A, poz. 13.

Postanowienie TK z dnia 27 listopada 2013 r., sygn. Ts41/13, OTK ZU 2013, Nr 6B, poz. 605.

Wyrok TK z dnia 7 czerwca 1999 r., sygn. K 18/98, OTK ZU 1999, Nr 5, poz. 95.

Wyrok TK z dnia 21 czerwca 1999 r., sygn. U 5/98, OTK ZU 1999, Nr 5, poz. 99.

Wyrok TK z dnia 15 grudnia 1999 r., sygn. P 6/99, OTK ZU 1999, Nr 7, poz. 164.

Wyrok TK z dnia 8 maja 2000 r., sygn. SK 22/99, OTK ZU 2000, Nr 4, poz. 107.

Wyrok TK z dnia z 14 listopada 2000 r., sygn. K 7/00, OTK ZU 2000, Nr 7, poz. 259.

Wyrok TK z dnia 12 grudnia 2000 r., sygn. SK 9/00, OTK ZU 2000, Nr 8, poz. 297.
Wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., sygn. P 4/99, OTK ZU 2001, Nr 1, poz. 5.
Wyrok TK z dnia 13 marca 2001 r., sygn. K 21/00, OTK ZU 2001, Nr 3, poz. 49.
Wyrok TK z dnia 12 lipca 2001 r., sygn. SK 1/01, OTK ZU 2001, Nr 5, poz. 127.
Wyrok TK z dnia 20 listopada 2001 r., sygn. SK 19/01, OTK ZU 2001, Nr 8, poz. 253.
Wyrok TK z dnia 11 grudnia 2001 r., sygn. SK 16/00, OTK ZU 2001, Nr 8, poz. 257.
Wyrok TK z dnia z 28 maja 2002 r., sygn. P 10/01, OTK ZU 2002, Nr 3A, poz. 35.
Wyrok TK z dnia 25 czerwca 2002 r., sygn. K 45/01, OTK ZU 2002, Nr 4A, poz. 46.
Wyrok TK z dnia z 8 lipca 2002 r., sygn. SK 41/01 OTK ZU 2002, Nr 4A, poz. 51.
Wyrok TK z dnia 12 listopada 2002 r., sygn. SK 40/01, OTK ZU 2002, Nr 6A, poz. 81.
Wyrok TK z dnia 20 października 2003 r., sygn. U 2/02, OTK ZU 2003, Nr 8A, poz. 81.
Wyrok TK z dnia 28 października 2003 r., sygn. P 3/03, OTK ZU 2003, Nr 8A, poz. 82.
Wyrok TK z dnia 11 maja 2005 r., sygn. K 18/04, OTK ZU 2005, Nr 5A, poz. 49.
Wyrok TK z dnia 27 lipca 2006 r., sygn. SK 43/04, OTK ZU 2006, Nr 7A, poz. 89.
Wyrok TK z dnia 6 marca 2007 r., sygn. SK 54/06, OTK ZU 2007, Nr 3A, poz. 23.
Wyrok TK z dnia 7 marca 2007 r., sygn. K 28/05, OTK ZU 2007, Nr 3A, poz. 24.
Wyrok TK z dnia 18 grudnia 2007 r., sygn. SK 54/05, OTK ZU 2007, Nr 11A, poz. 158.
Wyrok TK z dnia 20 grudnia 2007 r., sygn. P 39/06, OTK ZU 2007, Nr 11A, poz. 161.
Wyrok TK z dnia 23 kwietnia 2008 r., sygn. SK 16/07, OTK ZU 2008, Nr 3A, poz. 45.
Wyrok TK z dnia 27 czerwca 2008 r., sygn. K 51/07, OTK ZU 2008, Nr 5A, poz. 87.
Wyrok TK z dnia 2 września 2008 r., sygn. K 35/06, OTK ZU 2008, Nr 7A, poz. 120.
Wyrok TK z dnia 24 lutego 2009 r., sygn. SK 34/07, OTK ZU 2009, Nr 2A, poz. 10.
Wyrok TK z dnia 28 kwietnia 2009 r., sygn. P 22/07, OTK ZU 2009, Nr 4A, poz. 55.
Wyrok TK z dnia 21 września 2011 r., sygn. SK 6/10, OTK ZU 2011, Nr 7A, poz. 73.
Wyrok TK z dnia 16 listopada 2011 r., sygn. SK45/09, OTK ZU 2011, Nr 9A, poz. 97.
Wyrok TK z dnia 6 grudnia 2011 r., sygn. SK 3/11, OTK ZU 2011, Nr 10A, poz. 113.
Wyrok TK z dnia 16 czerwca 2013 r., sygn. K 33/12, OTK ZU 2013, Nr 5A, poz. 63.
Orzeczenie Drugiego Senatu FTK z dnia 7 czerwca 2000 r., 2BvL 1/97.
Postanowienie Drugiej Izby Pierwszego Senatu FTK z dnia 9 stycznia 2001 r., 1BvR 1036/99.

Mgr Daniel Knaga: doktorant w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, asystent sędziego w Sądzie Okręgowym w Sieradzu. Odbił praktyki w Trybunale Konstytucyjnym i Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół sądownictwa konstytucyjnego, w szczególności problematyki statusu sędziego TK oraz postępowania wszczętego na skutek skargi konstytucyjnej. E-mail: daniel.knaga@op.pl.

arkuszy wydawniczych: 1,4

@article{Knaga_2016, title={Przedmiot kontroli w postępowaniu ze skargi konstytucyjnej}, volume={5}, url={http://roczniksamorzadowy.jimdo.com/numery-czasopisma/2016-tom-5/}, journal={Rocznik Samorządowy}, author={Knaga, Daniel}, year={2016}, pages={115-135}}

Czeszejko-Sochacki, Z. 2003. *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*. Warszawa.

Dębowska-Romanowska, T. 2010. *Wydatki publiczne, ich formy prawne oraz zasady realizacji w sektorze finansów publicznych* In *System prawa finansowego*, ed. by E. Ruśkowski. Warszawa.

Działocha, K. 1999. *Art. 91 Konstytucji RP* In *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, ed. by L. Garlicki. Warszawa.

Garlicki, L. 2000. *Kilka uwag o konstytucyjnych aspektach przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, In *Konstytucja. Wybory. Parlament. Studia oferowane Zdzisławowi Jaroszowi*, ed. by L. Garlicki. Warszawa.

Garlicki, L. 2014. *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*. Warszawa.

Grzybowski, M. 2006. *Prawo międzynarodowe i wspólnotowe jako wzorzec i przedmiot kontroli norm*, In *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, ed. by M. Zubik. Warszawa.

Jamróż, L. 2011. *Skarga konstytucyjna. Wstępne rozpoznanie*. Białystok.

Jarosz-Żukowska, S. 2014. *Prawo do skargi konstytucyjnej – stan obecny i postulaty de lege ferenda*, In *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, ed. by M. Jabłoński. Wrocław.

Komentarz do ustawy o Trybunale Konstytucyjnym. 1999, ed. by Z. Czeszejko-Sochacki. Warszawa.

Kręcis, W. and Zakrzewski, W. 1998. „Skarga konstytucyjna a kontrola konstytucyjności prawa miejscowego”. *Przegląd Sejmowy* 5.

Masternak-Kubiak, M. 2000. *Procedura postępowania w sprawie skargi konstytucyjnej*, In *Skarga konstytucyjna*, ed. by J. Trzciniński. Warszawa.

Masternak-Kubiak, M. 2003. *Przestrzeganie prawa międzynarodowego w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków.

Repel, J. 2000. *Przedmiotowy zakres skargi konstytucyjnej*, In *Skarga konstytucyjna*, ed. by J. Trzciniński, Warszawa.

Rymarz, F. 1999. „Problem prawa miejscowego jako przedmiot skargi konstytucyjnej”. *Przegląd Sądowy* 5.

Sułkowski, J. 2013, „recenzja: L. Jamróż, Skarga konstytucyjna. Wstępne rozpoznanie, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2011”. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 3.

Szmulik, B. 2008. *Skarga konstytucyjna. Polski model na tle porównawczym*. Warszawa.

Trzciniński, J. 1999, *Art. 79 Konstytucji RP*, In *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, ed. by L. Garlicki. 1999.

Wstęp do prawoznawstwa 2007, ed. by A. Jamróż, Białystok.
